شياڭگاڭ، تەيۋەنلەرنىڭ شىنجاڭ ھازىرقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئەھۋالى

ۋاڭ داگاڭ

شىنجاڭ ھازىرقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىشقا 30 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ئەھمىيەت بېرىلگەنىدى. 30 - يىللارنىڭ دەسلەپىدىن باشلاپ ۋۇشاۋلىن «شىنجاڭغا ئومۇمىي نەزەر» (نەنجىڭ، 1933 - يىل) دېگەن كىتابنى؛ جياڭ جۈنجاڭ «شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش توغرىسىدا» (جېڭجۇڭ كىتابخانىسى، 1934 - يىل) دېگەن كىتابنى؛ شۈي چۈڭخاۋ «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تەپسىراتى» (جېڭجۇڭ كىتابخانىسى، 1945 - يىل نەشرى) دېگەن كىتابنى؛ چېن جيىڭ «شىنجاڭغا نەزەر» دېگەن كىتابنى يازدى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شىنجاڭنى تونۇشتۇرىدىغان كىتابلار بولۇپ، ئۇلاردا شۇ چاغدىكى سىياسىي ۋەزىيەتكە دائىر بايانلار ئاز.

شۇنىڭ بىلەن بىللە بەزى ساياھەتنامىلەر نەشر قىلىندى، بۇ ساياھەتنامىلەردە 30 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى مالىمانچىلىققا دائىر خېلى تەپسىلىي مەلۇمات بار. ئالايلۇق: فىڭ يۇجېن: «شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش خاتىرىسى» (دۇنيا كىتابخانىسى، 1934 - يىل نەشرى) نى، ۋۇئەيچېن: «شىنجاڭغا قىلىنغان ساياھەتتىن خاتىرە» (شاڭۋۇ كىتابخانىسى، 1935 - يىل نەشرى) نى يازدى. بۇ خىل ساياھەتنامە ئاپتورلىرىنىڭ كۆپىنچىسى شۇ چاغدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەت شىنجاڭغا تەكشۈرۈشكە ئەۋەتكەن ئەمەلدارلار ئىدى[1].

دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئەينى چاغدا مەملىكەت ئىچىدىكى گېزىت - ژۇرناللار چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلگەنىدى[2]. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن، بىر مۇنچە كىشىلەر ماقالە يېزىپ، ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قاراتقان سىياسىتىنى تەنقىد قىلدى. مەسىلەن، ۋاڭ رېۋېي: «شېڭ شىسەينىڭ قىزىل ئارمىيىگە تايىنىپ ياتلارنى يوقاتقانلىقىنىڭ ھەقىقىي سىرى» ناملىق ماقالىنى؛ جاڭ رۇڭ: «شىنجاڭ - سوۋېت مەخپىي كېلىشىمىنى تەكشۈرۈش» ناملىق ماقالىنى؛ خې جېڭ: «سوۋېت كۈچلىرى كونتروللۇقىدىكى سوۋېت - شىنجاڭ مۇناسىۋىتى

ئۇستىدە تەھلىل» ناملىق ماقالىنى يازدى (3). يەنە بەزىلەر شىنجاڭنى ئەنگلىيە،
ياپونىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى كۆز تىكىۋاتىدۇ، ئۇ 2 - مانجۇرىيە بولۇپ قېلىشى
مۇمكىن دەپ ئەنسىرىدى (4).

شىنجاڭدا، شېڭ شىسەي ئۆز سىياسىتىنى تەرغىپ قىلىش يۈزىسىدىن بەزى
ژۇرناللار ۋە ئەسەرلەرنى نەشر قىلدۇرغانىدى (5). شىنجاڭ جاھانگىرلىككە
قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى نەشر قىلغان ژۇرناللار، ئالايلۇق «جاھانگىرلىككە
قارشى سەپ» «شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن ئۆتۈش، كومپارتىيە
بىلەن بىرلىشىش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەن مەزگىلدە خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش
خەلقنى تەربىيىلەش رولىنى ئوينىغانىدى (6).

1946 - يىلدىن كېيىن، شياڭگاڭ، تەيۋەن ۋە سىنگاپور قاتارلىق رايون-
لاردا شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا دائىر خېلى كۆپ ئەسەرلەر نەشر قىلىن-
دى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ كۆپىنچىسى شىنجاڭدا ھەربىي، مەمۇرىي
ساھەلەردە ۋەزىپە ئۆتىگەن ئەمەلدارلار ئىدى.

ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە ئائىت ئەسەرلەر ئانچە كۆپ ئەمەس. لېكىن 1965 -
يىلى تەيبېيدىكى ۋېنخەي نەشرىياتى ياڭ زېڭشىن يازغان «سەۋەنلىكلەردىن
ساۋاقلار» نى ۋە ئۇنىڭ داۋامىنى نەشر قىلدى (بۇ كىتاب 1946 - يىلدىن بۇرۇن
چوڭ قۇرۇقلۇقتا نەشر قىلىنغانىدى)، بۇكىتاب ياڭ زېڭشىن دەۋرىدىكى تارىخنى
تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم 1 - قول ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا
يەنە ياڭ زېڭشىنغا دائىر بەزى ماقالىلەر، مەسىلەن: جىڭ شۇفېڭنىڭ «ياڭ زېڭ-
شىننىڭ شىنجاڭدا ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنى تەرتىپكە سېلىشى» ناملىق ماقالىسى؛
جاڭ داجۈننىڭ «شىنجاڭدىكى مالىمانچىلىق ۋە ياڭ زېڭشىننىڭ ھاكىمىيەت باش-
قۇرۇشى» ناملىق ماقالىسى؛ دىڭ يەنگۇڭنىڭ «ياڭ زېڭشىننىڭ كۆتمەك بولۇپ
كەتكەن موي قەلەم بىلەن شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشى» ناملىق ماقالىسى قاتارلىق-
لار ئېلان قىلىندى (7).

شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇش سىياسىتىگە باھا بېرىش جەھەتتە
50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شېڭ شىسەي بىلەن ئۇۋاڭ لۇ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەر-
گەن بىر قەپدىس بەس - مۇنازىرە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتتى. شېڭ شىسەي
شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، شىنجاڭدىكى ھەر خىل كۈچلەرنىڭ ئەيىبلىشىگە
ئۇچراپلا قالماي، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ سوغاق مۇئامىلىگە
ئۇچرىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ شىنجاڭدىكى قىلمىشلىرىنى ئاقلاش يۈزىسىدىن «شىنجاڭ-
نىڭ 10 يىلى» ناملىق ئۇزۇن ماقالىنى يازدى. بۇ ماقالە 1952 - يىل 9 - ئايدىن

باشلاپ تەيپېيدە چىقىدىغان «مۇستەقىل كەچلىك گېزىت» تا ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىندى، بۇ ماقالە كېيىن باشقىلار تەرىپىدىن «شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى 10 يىللىق ئەسلىمىسى» دەپ ئاتالدى.

شېڭ شىسەينىڭ بۇ ماقالىسى گۇاڭ لۇ ⑧ ۋەكىللىكىدىكى بىر مۇنچە «شىنجاڭلىق سەيداش» لارنىڭ كەسكىن قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. بىر «كەچلىك گېزىت» يەنە گۇاڭ لۇنىڭ «شېڭ شىسەيگە تەنقىد» ناملىق ماقالىسىنى ئارقا - ئارقىدىن باستى. بۇرۇن شىنجاڭدا ئىشلىگەن نۇرغۇن ئەمەلدارلار ۋە ئالىملار كەينى - كەينىدىن ماقالە يېزىپ گۇاڭ لۇنى قوللىدى. 1954 - يىلى تەيپېيدىكى جۇڭگونىڭ چېگرا سىياسىتىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتى «شىڭ شىسەي شىنجاڭنى قانداق ئىدارە قىلغان» ناملىق كىتابنى نەشر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جاڭ داجۈن يازغان «شىنجاڭدا يېقىنقى 40 يىلدا يۈز بەرگەن مالىمانچىلىقلار توغرىسىدا قىسقىچە خاتىرە» ۋە «شىنجاڭدىكى 40 يىللىق مالىمانچىلىق» ناملىق ئىككى كىتابنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا مەركەز ئاسار ئەتىقە تەمىنلەش نەشرىياتى بىلەن ۋۇجۇ نەشرىياتى نەشر قىلدى. 1952 - يىلى، سىنگاپوردا ئەن-نىڭنىڭ «شىنجاڭنىڭ ئىچكى سىرى» دېگەن كىتابى نەشر قىلىندى ⑨. بۇ ئەسەرلەرنىڭ شېڭ شىسەيگە بەرگەن باھاسى گۇاڭ لۇنىڭكىگە ئاساسەن ئوخشايدۇ. ئەن نىڭ كىتابىدا ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيانى تەتقىق قىلغۇچى نوپۇزلۇق ئادىمى لاتىمورغا خىرىس قىلىپ، ئۇنىڭ ئەسىرىدىكى «شىنجاڭدا يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيان يۈز بەرگەن نۇرغۇن ۋەقەلەرنى رېئاللىققا يۈزلەنگەن ھالدا ئوبيېكتىپ تەھلىل قىلمىغان»، بولۇپمۇ «شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىۋاسىتە، ۋاسىتىلىق تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىنى»، «پەدەزلەپ كۆرسەتكەن ياكى بۇرمىلىغان» دېدى. (بۇ كىتابنىڭ «كىرىش سۆز» دىگە قاراڭ) جاڭ داجۈنمۇ ئۆز ئەسىرىدە شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان ھەمكارلىقىنى قاتتىق سۆككەن.

يېتىم قالغانلىقىنى ھېس قىلغان شېڭ شىسەي ئامېرىكىلىق ئالىم ئاللېنىس ختىڭ بىلەن بىرلىكتە ئامېرىكىدا «شىنجاڭ: گۆرەگە قويۇلغان بويۇمۇ ياكى تۇگۇنمۇ؟» ناملىق كىتابنى نەشر قىلدى ⑩. بۇ كىتاب ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا شېڭ شىسەي بىلەن ختىڭ يازدى؛ شېڭ شىسەي ئۆزى يازغان قىسمىدا «قىزىللار پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى مەغلۇبىيىتى» دەپ ماۋزۇ قويغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاساسەن، ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بايان قىلىنغان، بۇ كىتابنى يېزىشتا شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ئارخىپىنى ۋە دوجوڭيۈەن، ماۋزېد-

ىمەن. چېن شيۈيىڭ قاتارلىقلارنىڭ «تۆۋەننامە» سىدىن پايدىلانغان. بۇ ماتېرى-
ياللارنىڭ چىنلىقىغا ھەتتا خىتايچىنىڭ ئۆزىمۇ گۇمانلىنىش پوزىتسىيىسىدە بولغان، چۈنكى بۇ ماتېرىياللارنىڭ كۆپىنچىسى قاتتىق قىيىن-قىستاق ئاستىدا ئويدۇرۇپ چىقىلغانىدى ⑪. 60-يىللاردا، شېڭ شىسەي يەنە «ئەممىيە ژۇرنىلى» دا «چېگرارايوننى ئەسلەش» دېگەن تېمىدا ماقالە ئېلان قىلدى. بۇ ماقالىدە پاكىت-نى بۇرمىلايدىغان بايانلار بولغاچقا، گۇاڭ لۇ، جاڭ داجۈن قاتارلىقلار ھەر قايسى تەرەپلەردىن تەنقىد قىلدى. شېڭ شىسەي بىلەن گۇاڭ لۇ ئوتتۇرىسىدى-كى بەس-مۇنازىرە شېڭ شىسەي ئۆلگەنگە قەدەر داۋام قىلدى. جاڭ داجۈن «مەرھۇم شېڭ شىسەيگە باھا» دېگەن تېمىدا ماقالە يېزىپ بەس-مۇنازىرىنى خۇلاسىلىدى.

تەيۋەنگە كەتكەن، بۇرۇن شىنجاڭدا ئىشلىگەن ھەربىي-مەمۇرىي ئەمەل-دارلارنىڭ ئەسلىمىلىرى ئىچىدە، ئاساسلىقى، خەلق ئىشلىرى نازىرى دىڭ شياڭ-خەيىنىڭ «ئىلى باندىتلىرىغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۇرۇشىنىڭ ئۆتمۈشى»، «ئالتاي قازاقلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىنىڭ سەۋەبى» ⑬ دېگەن ئىككى ماقالىسى، خەلق ئىشلىرى نازىرى فىڭ شاۋشيەنىڭ «سىياسەت دېڭىزىدا لەيلەپ يۈرگەن يىللار» دېگەن ماقالىسى، چېن جېيىڭنىڭ «ئۈرۈمچى خاتىرىسى» ⑭ دېگەن ماقالىسى بار. سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق ھەربىي ئەمەلدار بولغان، جياڭ جېيىشىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن شېڭ شىسەينىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەشكە ئۈرۈمچىگە بارغان دىڭ ۋېنيى «ئون مىڭ چاقىرىم يىراق زېمىنغا ساياھەت» ۋە «تەۋەككۇلچىنىڭ ئاقىۋىتى» دېگەن ئىككى ماقالىنى يازدى. بۇ ماقالىلەردىكى شىنجاڭغا دائىر قىسمىدا، ئۇ 1935-يىلى ئۈرۈمچىگە بارغان چاغدىكى ئەھۋاللار ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شېڭ شىسەيگە تۇتقان پوزىتسىيىسى بايان قىلىنغان. گومىنداڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ئىشپىيونلار باشلىقى، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى 2-باقارمىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ دېبو «سىياسەت دېڭىزىدا ئۆزگەنلىرىم» دېگەن كىتابىدا ماۋزېمىننىڭ قەتلى قىلىنىش ئەھۋالىنى بايان قىلدى ⑮. جاڭ داجۈن «كۇئىن-لۇندىكى 30 مىڭ چاقىرىملىق سەپەر» ناملىق كىتابىدا، ئۆزىنىڭ ۋە «25-سىن-تەبىر ھەقىقەتكە قايتىش» قا قوشۇلغان گومىنداڭنىڭ بىر قىسىم ھەربىي-مەمۇرىي خادىملىرىنىڭ شىنجاڭدىن يولغا چىقىپ پاكىستان، ھىندىستان قاتار-لىق جايلاردىن ئۆتۈپ تەيۋەنگە بېرىش سەپىرىنىڭ جەريانى ئەسلەنگەن. تەرجى-ھال ئەدەبىياتى نەشرىياتى نەشر قىلغان «گۇاڭ لۇنىڭ ئەسلىمىسى» بىلەن «يولۋاس-نىڭ ئەسلىمىسى» دېگەن ئىككى كىتابنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا ياڭ زېڭشىننىڭ شىنجاڭنى

ئىدارە قىلىش ئىشىغا باھا بېرىلگەن. ئۇلار ياڭ زېڭشىنىڭ شىنجاڭنى مۇقىملاشتۇرغان سىياسىي تۆھپىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن، گوۋاڭ لۇنىڭ ئەسلىمىسىدە، ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا مۇئاۋىن كونسۇل بولغان چاغلىرىدىكى ئەھۋاللار خاتىرىلەنگەن. يولۋاسنىڭ ئەسلىمىسىدە قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ئۇنىڭ ماجۇڭيىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بايان قىلىنغان. ئۇلارنىڭ ئەسلىمىلىرىدە 30-يىللارنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولغان ئەھۋاللار خاتىرىلەنگەن ⑯.

تەيۋەندە نەشر قىلىنغان شىنجاڭ ئومۇمىي تارىخىغا دائىر كىتابلار ئىچىدە، گوۋاڭ لۇ يازغان «شىنجاڭ تارىخى»، موڭغۇل-زاڭزۇ ھەيئىتى نەشر قىلدۇرغان ئىككى توملۇق «شىنجاڭ تارىخى» ۋە زېڭ ۋېنۋۇنىڭ «جۇڭگونىڭ غەربىي رايونىنى باشقۇرۇش تارىخى» قاتارلىق كىتابلار بار. شىنجاڭ ھازىرقى زامان تارىخىغا ئائىت كىتابلاردىن جۇكۇنتيەن 1962-يىلى يازغان «50 يىلدىن بۇيانقى شىنجاڭ» دىن باشقا، يەنە يېقىنقىدا ئېپتىلغان ئەن نىڭ، جاڭ داجۈن قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى بار. بولۇپمۇ جاڭ داجۈن يازغان 5 مىليون خەتلىك XII توملۇق كىتاب — «شىنجاڭدىكى بوران-چاپقۇنلۇق 70 يىل» كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتتى. بۇ كىتابنى تەيۋەندىكى لەنشى نەشرىياتى نەشر قىلغان. بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى بېيجىڭ داشۆسىنىڭ تارىخ پاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن، كېيىن ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن. ئۇ شىنجاڭدىكى مەزگىلدە ۋەزىيەت تەرەققىياتىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلگەن ۋە ماتېرىيال توپلاشقا كىرىشكەن. 1949-يىلى شىنجاڭدىن كېتىش ۋاقتىدا، نۇرغۇن ماتېرىياللارنى، جۈملىدىن چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئارخىپلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن. تەيۋەنگە بارغاندىن كېيىن گومىنداڭ مەركىزىي ئورگىنىنىڭ پارتىيە تارىخى ھەيئىتىدە ئىشلىگەن. ئۇ بۇ كىتابنى يېزىشتا، ئېلىپ كەتكەن ھۆكۈمەت ئارخىپلىرىدىن باشقا، يەنە تۈرلۈك گېزىت-ژۇرناللاردىن، ئەسلىمىلەردىن ۋە ئۆزىنىڭ تەكشۈرۈش خاتىرىسىدىن، زىيارەت قىلىش ماتېرىياللىرىدىن پايدىلانغان. بۇ كىتابنى شياڭگاڭ، تەيۋەن رايونىنىڭ شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخى تەتقىقاتىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسىرى دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. جاڭ داجۈن پۈتكۈل ھازىرقى زامان تارىخى دەۋرىدىن شىنجاڭنى كۆزىتىش-تەھلىل قىلىش كېرەك ⑰ دېگەنىدى. شارائىت ۋە مۇھىتنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن، ئاپتور چوڭ قۇرۇقلۇقتا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپ ماتېرىياللاردىن پايدىلىنالمىغان، بىر مۇنچە تارىخىي ۋەقەلەرگە باھا بېرىشتە، ئۇنىڭ سىياسىي جەھەتتە ئېغىپ كەتكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

تەيۋەندە «چېگرا رايون سىياسىتى تەتقىقاتى» بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر مۇنچە مەكتەپلەر ۋە پەن تەتقىقات ئورگانلىرى مەسىلەن، تەيۋەن داشۆ تارىخ پاكۇلتېتى، مەركىزىي تەتقىقات يۇرتىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى تەتقىقات ئورنى، گۇگۇڭ مۇزېيى تەتقىقات ئورنى، مەركىزىي سىياسىي داشۆ قاتارلىقلار بار. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەركىزىي سىياسىي داشۆنىڭ چېگرا رايون سىياسىتى تەتقىقات ئورنى ئاساسلىق ئورۇن ھېسابلىنىدۇ. بۇ تەتقىقات ئورنى 1961 - يىلى قۇرۇلغاندىن بۇيان، شىنجاڭنى تەتقىق قىلىشتا نۇرغۇن نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى لىن ئېنشيەن شىنجاڭنىڭ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئاتاق قازاندى. بۇ ئورۇن تەكلىپ قىلغان توققۇز ئوقۇتقۇچىدىن ئۈچ نەپىرى شىنجاڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئىقتىدارلىق. ئۇلار ئاساسلىقى قەدىمكى زامان ۋە يېقىنقى زامانىنى تەتقىق قىلىدۇ. بۇ ئورۇن «چېگرا رايون سىياسىتى تەتقىقات توپلىمى» دىن 18 نى چىقاردى، بىزنىڭ كۇتۇپخانىمىزدا ساقلىنىۋاتقان 15 توپلام ئىچىدە شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان مەسىلىلىرىگە ئائىت ماقالىلەر چىقمىدى. بىلىشىمىزچە، بۇ تەتقىقات ئورنىدىكى تەتقىقاتچىلار يازغان شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىغا دائىر ماقالىلەر ئىچىدە، چېن جياچۇەننىڭ «جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، ئۈستىدە تەتقىقات» دېگەن ماقالىسى. لولىيەنفاڭنىڭ «جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شىنجاڭغا ئاھالە كۆچۈرۈشى ئۈستىدە تەتقىقات» دېگەن ماقالىسى ۋە چېن جۇڭشىننىڭ «مىنگودىن بۇيانقى شىنجاڭ ۋە كەلگۈسىگە نەزەر» دېگەن ماقالىسى بار ئىكەن. كېيىنكى ئىككى ماقالە بۇ ئورۇننىڭ ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيىسى ئىكەن. ئاڭلىشىمىزچە، بۇندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىغا، ھازىرقى زامان تارىخىغا دائىر مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش كۈچەيتىلىدىكەن.

شياڭگاڭ، تەيۋەنلەردىكى ئالىملارمۇ شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇناسىۋىتىگە دائىر مەسىلىلەرگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدۇ. 1950 - يىلى، تەيۋەندىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ «تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى» «روسىيىنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان ئىقتىسادىي تاجاۋۇزى» ناملىق كىتابىنى نەشر قىلغانىدى. بۇ كىتاب دىپلوماتىيە ئارخىپى ئاساسىدا يېزىلىپ، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈستىدىن قىلىنغان شىكايەت سۈپىتىدە سۇنۇلغانىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، تەيۋەن ئەركىنلىك نەشرىياتى 1952 - يىلى سۇن فۇشىن يازغان «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭنى تالان - تاراج قىلىش خاتىرىسى» (ئىككى توم) نى نەشر قىلدى، تەيبېي «تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى» 1958 - يىلى تۈزگەن «جۇڭگونىڭ

چەت ئەللەر بىلەن تۈزگەن شەرتنامىلىرى توپلىمى» دا ۋە شياڭگاڭدىكى شىنخۇا باسما ھەسسىدارلىق شىركىتى نەشرىياتىدىكى يۈەن تۈڭلى تۈزگەن «جۇڭگو ـ روسىيە غەربىي شىمال شەرتنامىلەر توپلىمى» (1851 — 1949) دا، ئەينى چاغلاردىكى شىنجاڭ ـ سوۋېت مۇناسىۋىتىگە دائىر ھۆججەتلەر بار. بۇنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، تەيبېي «دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى» راۋتېيشەن يازغان «رۇس قاراقچىلىرى ۋە شىنجاڭ» دېگەن كىتابنى نەشر قىلدى، دىپلوماتىيە مەجمۇئەسى نەشرىياتى «شىنجاڭ مەسىلىسى» دېگەن كىتابنى، موڭغۇل ـ زاڭزۇ ھەيئىتى «شىنجاڭنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى» دېگەن كىتابنى تۈزدى. بۇ ئەسەرلەردە ۋە جاڭ داجۈن قاتارلىقلارنىڭ شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىغا، ھازىرقى زامان تارىخىغا دائىر ئەسەرلىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك باب ـ بۆلۈملەردە، تەيۋەندىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى دائىرىلىرىنىڭ نۇقتىئىنەزىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

60 — 70 ـ يىللاردا تەيۋەندە چىقىدىغان ژۇرناللارغا بېسىلغان شىنجاڭ ـ سوۋېت مۇناسىۋىتىگە ئائىت ئىلمىي ماقالىلەردە بۇ نۇقتىئىنەزەر تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا شەرھلەندى. بۇلارغا جاڭ داجۈننىڭ «مىنگونىڭ 33 ـ يىلىدىكى ئىلى ۋەقەسى»، «ئىلى ۋەقەسىدىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تارباغاتاي، ئالتاي، جىمنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش جەريانى»، «روسىيە تۇتاشتۇرغان ئىلى ۋەقەسىنىڭ ئوت يالقۇنى» دېگەن ماقالىلىرىنى؛ گۇاڭ لۈنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلغانلىقى ھەققىدە ئەسلىمە ۋە كەلگۈسىگە نەزەر» دېگەن ماقالىسىنى؛ شۆي بودانىڭ «30 يىلدىن بۇيان رۇس ئىمپېرىيىسىنىڭ شىنجاڭغا تاجاۋۇزى» دېگەن ماقالىسىنى؛ فەن داگاڭنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى نېمىشقا شىنجاڭغا كۆز سالىدۇ» ⑱ دېگەن ماقالىسىنى ۋە باشقا ماقالىلەرنى مىسال كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ بىر مەزگىلدە سوۋېت ـ شىنجاڭ مۇناسىۋىتىگە دائىر ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى ئاشكارىلىمىدى، سوۋېت ئالىملىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقات نەتىجىلىرىمۇ يوق دېيەرلىك. تەيۋەن ئاشكارىلىغان ئارخىپ ماتېرىياللىرىمۇ 50 ـ يىللاردا چىققان بىراشۈرىسىدىنلا ئىبارەت. شۇڭا شىنجاڭ ـ سوۋېت مۇناسىۋىتىگە دائىر 1 ـ قول ماتېرىياللار ناھايىتى كەمچىل. تەيبېي مەركىزىي تەتقىقات يۇرتىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى تەتقىقات ئورنى تەيۋەندە ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلارغا ئاساسەن «جۇڭگو ـ روسىيە مۇناسىۋىتىگە دائىر تارىخىي ماتېرىياللار» نى تۈزۈپ، 1961 ـ يىلدىن باشلاپ نەشر قىلدى. بۇنىڭدا 1911 ـ يىلدىن بۇيانقى جۇڭگو ـ روسىيە (سوۋېت) مۇناسىۋىتىگە دائىر ماتېرىياللار بار. لېكىن

بۇ «ماتېرىياللار» 10 سان (1921 - يىلغىچە بولغان ماتېرىياللار بېسىلغان) چىقىپلا توختاپ قالدى. بۇنىڭغا تەيبېي «تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى» نىڭ «بۇ تارىخىي ئارخىپلارنى يېقىنقى زامان تارىخى تەتقىقات ئورنىدىن ئېلىۋېلىشنى قارار قىلغانلىقى» سەۋەب بولغان. نەشر قىلىنغان 10 سان ماتېرىيالدىن پەقەت بىر سانىلا، يەنى «جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىگە دائىر تارىخىي ماتېرىياللار — شىنجاڭنىڭ چېگرا مۇداپىئەسى. 1917 — 1919» دېگەن قىسىملا شىنجاڭغا چېتىلىدۇ. 1981 - يىلى، تەيۋەندە شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ 70 يىللىقى تەبرىكلىنىۋاتقان مەزگىلدە، گومىنداڭ مەركىزىي ئورگىنىنىڭ پارتىيە تارىخى ھەيئىتى «جۇڭخۇا مىنگوغا دائىر مۇھىم تارىخىي ماتېرىياللار توپلىمى» دېگەن كۆپ توملۇق كىتابنى نەشر قىلدى. ئۇنىڭ 7 - تومى — «ئۇرۇشتىن كېيىنكى جۇڭگو» (باش تەھرىرى: چىن شاۋيى، جەمئىي تۆت قىسىم) نىڭ 1 - قىسمىغا ھەمدە 3 - تومى — «ئۇرۇش دەۋرىدىكى دىپلوماتىيە» (جەمئىي ئۈچ قىسىم) نىڭ 2 - قىسمىغا شىنجاڭ - سوۋېت مۇناسىۋىتىگە دائىر ھۆججەتلەر كىرگۈزۈلگەن. «ئۇرۇشتىن كېيىنكى جۇڭگو» نىڭ 1 - قىسمىدىكى مۇناسىۋەتلىك بۆلەككە «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى موڭغۇلىيىگە، شىنجاڭغا تاجاۋۇزى ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈستىدىن شىكايىتى» دەپ ماۋزۇ قويۇلغان.

سوۋېت بىلەن ئامېرىكا ئۇرۇشتىن كېيىن يىراق شەرق دىپلوماتىيىسىدە شىنجاڭنى چوتا دەپ قارىغان ۋە يالتا يىغىنىدىن تارتىپ، نۇرغۇن دىپلوماتىيە سورۇنلىرىدا شىنجاڭ مەسىلىسى تىلغا ئېلىنغان ⑲. تەيۋەندە نەشر قىلىنغان جياڭ جيېشى تەرجىمىھالىدا ۋە جياڭ جىڭگو، جياڭ تىڭبى، گۇۋېيجۈن، بوبىنچاڭ قاتارلىقلارنىڭ ئەسلىمىلىرىدە شىنجاڭ - سوۋېت مۇناسىۋىتىگە دائىر مەزمۇنلار بار. ئۇنىڭدىن باشقا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «ك گ ب» خادىمى، شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىگەن پېتروۋ 50 - يىللاردا ئاۋىستىرالىيىدە دىپلوماتىيە خادىمى بولغان مەزگىلدە سىياسىي باشپاناھلىق تىلىدى. تەيۋەن مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ مۇخبىرى ئۇنى زىيارەت قىلدى. شۇ قېتىمقى زىيارەت خاتىرىسى «شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىش تارىخى توغرىسىدا ئەسلىمە» دېگەن ماۋزۇ بىلەن تەيبېيدە چىقىدىغان «يېڭى ھايات گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى.

تەيۋەن تەرەپ 1949 - يىلدىن كېيىنكى شىنجاڭنى تەتقىق قىلىشقىمۇ خېلى ئەھمىيەت بەردى. مەسىلەن، «دۆلەتلىك خەۋپسىزلىك ئىدارىسى» 1955 - يىلى «شىنجاڭغا دائىر ماتېرىياللار» نى تۈزگەندىن كېيىن، 1970 - يىلى يەنە «شىنجاڭغا دائىر ماتېرىياللار توپلىمى» (ئىككى قىسىم) نى نەشر قىلدى. ئۇ ئوردۇن

يەنە «قورچاق شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى» نى تۈزدى.
«دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى» نىڭ ئاخبارات تارماقلىرى «شىنجاڭ ئىشلەپ-
چىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش» ناملىق تۆت
توملۇق كىتابنى نەشر قىلدى. موڭغۇل - زاڭزۇ ھەيئىتى، دۆلەت مۇداپىئە
تەتقىقات يۇرتى قاتارلىق ئورۇنلارمۇ شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تەتقىق
قىلىدىغان ۋە تونۇشتۇرىدىغان بەزى كىتابلارنى نەشر قىلدى. بۇ ھەقتىكى بەزى
ئىلمىي ماقالىلەر مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىندى.

كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغايدىغىنى شۇكى، تەيۋەندىكى ھاكىمىيەت سىرتىدىكى
زاتلار شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىش سۆز - ھەرىكىتىگە قارشى تۇردى. سابىق شىنجاڭ
ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، تەمىرات نازىرى مۇھەممەتئىمىن
1949 - يىلى شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن تۈركىيەدە ماقالە يېزىپ شىنجاڭ مۇس-
تەقىللىقىنى كۆككە كۆتەردى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مائارىپ مىنىستىرى جۇ-
جياخۇا تەيۋەندە چىقىدىغان «چوڭ قۇرۇقلۇق ژۇرنىلى» دا «ئاتالمىش شىنجاڭ
مەسىلىسى — مۇھەممەتئىمىن ئەپەندىگە ئوچۇق خەت» دېگەن تېمىدا ئىككى
قېتىم ماقالە ئېلان قىلىپ، ئۇنىڭغا رەددىيە بەردى [20]. شىنجاڭنى جۇڭگودىن
بۆلۈۋېتىش نۇقتىئىنەزەرىنىڭ تەيۋەندىمۇ بازىرى كاسات.

شياڭگاڭ، تەيۋەنلەردە يېزىلغان شىنجاڭ ھازىرقى زامان تارىخىغا
ئائىت دىسسېرتاتسىيە ماقالىلىرىدىن يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان چېگرا رايون سىيا-
سىتى تەتقىقات ئورنىنىڭ ئىككى پارچە ماقالىسىدىن باشقا، يەنە چېن فۇلىن
شياڭگاڭدا ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيىسى — «شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىقىدىكى
شىنجاڭ 1933 — 1944» نى ئىنگلىزچە يازدى. ئاپتور شياڭگاڭدا داشۆنى
پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئامېرىكىغا بېرىپ ئوقۇتقۇچى بولدى ھەمدە شىنجاڭنىڭ
ھازىرقى زامان مەسىلىلىرىنى داۋاملىق تەتقىق قىلىپ، بىر مۇنچە ئىلمىي ماقا-
لىلەرنى ئېلان قىلدى [21].

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، 40 يىلدىن بۇيان شياڭگاڭ، تەيۋەنلەردە
شىنجاڭ ھازىرقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىش جەھەتتە، بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ
ھازىرقى زامان سىياسىي تارىخى ۋە دىپلوماتىيە تارىخىنى تەتقىق قىلىش
جەھەتتە خېلى زور نەتىجە قولغا كەلدى. بىر مۇنچە تەتقىقاتچىلار ھازىرقى
زاماندا شىنجاڭدا يۈز بەرگەن زور ۋەقەلەرنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن. ئۇلار-
دىن شېڭ شىسەي، يولۋاس قاتارلىقلار ئەشۇ ۋەقەلەرگە بىۋاسىتە قاتناشقانلار
ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ خۇسۇسىي ئارخىپلىرى ۋە ئەسلىمىلىرىنى شۇنداقلا

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەيۋەنگە ئېپكەتكەن ھۆججەت ماتېرىياللارنى ئۆز تەتقىقاتىدا ئاساسلىق ئىسپات قىلدى. چوڭ قۇرۇقلۇقتىكى ئالىملار ئۇ ماتېرىياللارغا ئىگە بولالمايدۇ. شياڭگاڭ، تەيۋەنلەردىكى ئالىملار يەنە شىنجاڭنىڭ ھازىر چەت ئەللەر بىلەن، بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ناھايىتى دىققەت قىلدى.

تەيۋەن ئالىملىرىنىڭ شىنجاڭنى تەتقىق قىلىشىدىكى يېتەرسىزلىكى شۇكى، ئۇلارنىڭ ھازىر چوڭ قۇرۇقلۇقتا، بولۇپمۇ شىنجاڭ ۋە نەنجىڭ دۆلەتلىك 2-ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپ ماتېرىياللىرىغا ئىگە بولۇشى تەس، شۇنداقلا ئەينى يىللاردا شىنجاڭدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ ئىشتىراكچىلىرى ۋە تەتقىقاتچىلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇشى قىيىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئەينى چاغدىكى شۇ جاينىڭ ۋەزىيىتى تۈپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ تەتقىقاتى رۇشەنكى سىياسىي ئېغىشتىن خالىي بولۇشى تەس!

مەملىكىتىمىزدە شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئەمدىلا باشلاندى، شۇڭا شياڭگاڭ، تەيۋەنلەردىكى ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى بىلەن تونۇشۇش بىزنى ئويغۇتۇش رولىنى ئوينايدۇ ۋە ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى بىزگە ئەيىنەك بولۇپ بېرىدۇ.

ئىزاھات:

① ۋۇ ئەيچېن 1932 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاھىدە خادىمى سۈپىتىدە شىنجاڭغا كېلىپ، 1934 - يىلىنىڭ باشلىرىدا قايتىپ كەتكەن. فىڭ يۈجېن ئۇنىڭ ھەمراسى ئىدى. باشقا ساياھەتنامىلەر ئىچىدە شېيى گېۋۇنىڭ «شىنجاڭدىن تەسرات» (1936 - يىلى)، چېن كېڭيانىڭ «غەربىي شىمالنى كۆزدىن كەچۈرۈش خاتىرىسى» قاتارلىقلار بار.

② مەسىلەن: 1928 - يىلى «شەرق ژۇرنىلى» (25 - توم، 16-سان) دا يۈي گەننىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى ياسىغانلىقىنىڭ قىممىتى ۋە سوۋېت - شىنجاڭ مۇناسىۋىتى» دېگەن ماقالىسى، «چېگرا ئىشلىرى تەتقىقاتى» 1 - توم، 1 - سان (1934 - يىل نەشرى) دا جاڭ رۇچۈيىنىڭ «شىنجاڭ - تۈس تۆمۈر يولى» دېگەن ماقالىسى بېسىلدى.

③ يۇقىرىقى ماقالىلەرنى «تىيانشان ئايلىق ژۇرنىلى» نىڭ 1 - توم 3 - سان، 1934 - يىل 2 - ئاي نەشرىدىن؛ «يېڭى كېچىك ئاسىيا ئايلىق ژۇرنىلى»

نىڭ 9 - توم 4 - سانىدىن؛ «چېگرا رايون يېرىم ئايلىق ژۇرنىلى» نىڭ 1 - توم، 519 - سانىدىن كۆرۈڭ!

③ لاڭدېپېي: «شىنجاڭنىڭ خەلقئارا مۇناسىۋىتى ۋە ئىستىقبالى»، «چېگرا ئىشلىرى تەتقىقاتى»، 1 - توم 4 - سان، 1935 - يىل 1 - ئاي نەشرى؛ لەيجېۋېن: «روسىيە، ئەنگلىيە، ياپونىيە كۆز تىكىپ تۇرغان شىنجاڭ»، «چېگرا رايون يېرىم ئايلىق ژۇرنىلى»، 1 - توم 1 - سان، 1936 - يىل نەشرى.

⑤ مەسىلەن، ئۇ يازغان «ئالتە بۈيۈك سىياسەت دەرسلىكى»، «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىپىسى» قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. 40 - يىللاردا «يېڭى شىنجاڭ» ئايلىق ژۇرنىلى نەشر قىلىنغان.

⑥ جۇڭگو كوممۇنىستلىرى ۋە بەزى دېموكراتىك زاتلار ياشلارنى شىنجاڭغا بېرىپ بىرلىكسەپ خىزمىتىگە قاتنىشىشقا جەلىپ قىلغان ۋە شىنجاڭنى تونۇشتۇرىدىغان ماتېرىياللارنى نەشر قىلغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە دۇجۇڭيۈەن يازغان «شېڭ شىسەي ۋە شىنجاڭ» نى تەسىرى ئەڭ چوڭ دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ.

⑦ يۇقىرىقى ماقالىلەرنى «جۇڭگونىڭ چېگرا سىياسىتى» نىڭ 5 - توم 2 - سان، 1964 - يىل 3 - ئاي نەشرىدىن؛ «قەدىمكى ۋە ھازىرقى تۇغرىسىدا سۆھبەت» نىڭ 81 - توم، 1972 - يىل 3 - ئاي نەشرىدىن؛ «ئەمىنىيە ژۇرنىلى» (تەيبېي) نىڭ 3 - توم، 3 - سان، 1965 - يىل نەشرىدىن كۆرۈڭ.

⑧ گۇاڭلۇ شىنجاڭ ئىلىلىق، شىبە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق كونسۇل قىلىپ ئەۋەتكەن. ئۇ گومىنداڭنىڭ قانۇن تۈزۈش ھەيئىتى بولغان. شېڭ شىسەي ئۇنى ئۈرۈمچىدە تۈرمىگە سولىغانىدى.

⑨ 40 - يىللاردا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغانلار پۇل چىقىرىپ «شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭغا كەلتۈرگەن بالايىئاپىتى» دېگەن كىتابنى نەشر قىلىپ، شېڭ شىسەينىڭ جىنايىتى ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. جۇدۇڭجياۋ تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن لەنجۇدا «شىنجاڭنىڭ 10 يىلى» دېگەن كىتابنى نەشر قىلدى، ئۇ كېيىن باشقىلارغا مەن بۇ كىتابنى جاڭجىجۇڭنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن يازدىم دېگەن.

⑩ ئامېرىكا مىچىگان داشۆسى، 1958 - يىل نەشرى.

⑪ شۇ كىتابنىڭ 5 - بېتىگە قاراڭ.

⑫ «تەرجىمىھال ئەدەبىياتى» 19 - توم، 4 -، 6 - سان، 20-توم، 1 -، 6-سان.

⑬ «دېموكراتىيە ئەنزارى» نىڭ 7 - توم 2 -، 3 -، 7 - سانلىرى.

(14) «ئەمنىيە ژۇرنىلى» (شىكاگو)، 1967 - يىل، 4 - سان؛ «تەرجىمىھال ئەدەبىياتى» 19 - توم، 2 - سان، 1971 - يىل 8 - ئاي نەشرى.

(15) تەيبېي جۇڭخۇا كىتابخانىسى نەشر قىلغان. يەنە «تەرجىمىھال ئەدەبىياتى» 29 - توم، 5 - سان، 1976 - يىل 1 - ئاي نەشرىدىن كۆرۈڭ.

(16) پولۋاس «تەرجىمىھال ئەدەبىياتى» 11 — 14 - توملىرىدا «12 - ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەھۋاللارنى بايان قىلغان، كېيىن بۇ بايانلار ئۇنىڭ ئەسلىمىسىگە كىرگۈزۈلگەن.

(17) «جۇڭگونىڭ چېگرا سىياسىتى» 21 - سان، 1968 - يىل.

(18) يۇقىرىقى ماقالىلەر ئايرىم ھالدا 1964 - يىلى نەشر قىلىنغان «چېگرا رايونغا دائىر ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» نىڭ 1 -، 2 - قىسمىدا؛ «ئەمنىيە ژۇرنىلى» نىڭ 16 - توم 3 - سانىدا؛ «جۇڭگونىڭ چېگرا سىياسىتى» نىڭ 1963 - يىل 6 - ئايدا نەشر قىلىنغان تۇنجى سانىدا؛ «سوۋېت مەسىلىلىرى ئۈستىدە تەتقىقات» نىڭ 11 - توم، 8 - سان، 1969 - يىل 9 - ئاي نەشرىدە ئېلان قىلىنغان.

(19) «تەرجىمىھال ئەدەبىياتى» غا تۆۋەندىكى ماقالىلەر بېسىلغان: ياۋسۇڭلىڭ، «يالتا يىغىنىدا شەكىللەنگەن خاتالىق» (1-، 2 - قىسىم)، 24 - توم، 1 - 2 - سان، 1974 - يىل 1 - ئاي نەشرى؛ دۇڭ لىن، «گوۋېيگو ۋە جۇڭگونىڭ ئۇرۇش دەۋرىدىكى دىپلوماتىيىسى» (1) - (5)، 30 - توم، 5 - سانىدىن 31 - توم 3 - سانىغىچە، 1974 - يىل نەشرى، يەنە ياۋروپا ئامېرىكىدا نەشر قىلىنغان يالتا يىغىنى، قاھىرە يىغىنى قاتارلىق يىغىنلارغا دائىر بايانلارغا قاراڭ.

(20) «چوڭ قۇرۇقلۇق ژۇرنىلى» 4 - توم 4 - سان، 1952 - يىل نەشرى؛ 9 - توم 7 - سان 1954 - يىل نەشرى. كېيىنكى ماقالە «چېگرا رايونغا دائىر ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» نىڭ 1 - سانىغا كىرگۈزۈلگەن.

(21) مەسىلەن: تەيبېي مەركىزىي تەتقىقات يۇرتى يېقىنقى زامان تارىخى تەتقىقات ئورنى چىقارغان توپلامدا «شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ئىسلاھات پىلانى: ئىدىئالىزممۇ ياكى ئوپپورتونىزممۇ؟» ۋە «ھوقۇققا يۈرۈش قىلىش يولى: شېڭ شىسەي شىنجاڭدا تۇرغان دەسلەپكى بىر نەچچە يىل، 1930 — 1934»، دېگەن ماقالىلەر؛ «شەرق تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1969 - يىلى نەشر قىلىنغان 7 - توم 2 - سانىدا «باشباشتاقلىق ۋە مەركىزىي ھاكىمىيەت:

(داۋامى 26 - بەتتە)